

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	16.07.2019
Received / Makale Geliş	30.03.2019	Published / Yayınlanma	17.07.2019

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN YÖNETİM YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

AN ASSESSMENT ON THE STRUCTURE OF GOVERNMENT OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem AKMAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Isparta /TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-2345-6789

Doktorant Gülseren ERGÜN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Isparta /TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-0860-8961

ÖZET

İran İslam Cumhuriyeti yönetim sistemi oldukça farklı bir yapılanmaya sahiptir. İran İslam hukuku tamamen kendine has bir mahiyet taşımakta ve hatta İslam Hukuku'nun Caferi inancına göre şekillenmektedir. Caferi inancına özgü imâmet anlayışına istinaden, anayasada çok geniş yetkilere sahip olan lider, Kur'an-ı Kerim'de yer alan her türlü durumlar dışında sınırsız yetkiye sahiptir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulandığı anayasada lider, yasama, yürütme ve yargı erklerinin en yetkili kişisidir. İslam hukuk sisteminin karar alma yöntemi olan Şûra prensibi ile İran İslam Cumhuriyeti yönetimindeki pek çok kurum halk ya da halkın seçtiği temsilciler tarafından seçilmektedir. İran bu farklı yapılanması ile dünya ülkelerinden oldukça farklı bir konumdadır. Bu doğrultuda çalışmada, İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı üzerine bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Cumhuriyeti, Yönetim Yapısı, Merkezi Yönetim, Yerel Yönetimler.

ABSTRACT

The management system of the Islamic Republic of Iran has a very different structure. Iran's Islamic law is completely unique and even shaped according to the belief of the Caferi of Islamic law. Because of the belief of the Caferi, the leader, who has very wide authority in the Constitution, has unlimited authority, except for all the circumstances in the Qur'an. In the Constitution in which the principle of separation of powers is applied, the leader is the most competent person of the legislative, executive and judicial powers. With the principle of Shura, which is the decision-making method of the Islamic legal system, is chosen by the people or by the representative selected by the people, including the leadership of many institutions that have a say in the administration of the Islamic Republic of Iran. Iran is in a very different position from the countries of the world with its different political structure.

Keywords: Islamic Republic Of Iran, Structure of Government, Central Government, Local Governments.

1. GİRİŞ

Bir devletin literatürde yönetim sistemi ele alınırken, o devletin yapısı, temel organları olan yasama, yürütme ve yargının işleyişi, erklerin birbiriyle olan ilişkileri, kişilerin temel hak ve hürriyetleri ve halkın yönetime katılımı incelenmektedir (Tunç, Bilir ve Yavuz, 2009: 7). İran İslam Cumhuriyeti de çok eski ve köklü bir yönetim yapısına sahiptir. İslam öncesi dönemde de Fars halkının güçlü bir yönetim yapısı bulunmaktaydı. Aslında İran İslam Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafyaya bakıldığında Türkiye, Mısır ve İran dışında devlet geleneği olan başka ülke bulunmamaktadır. İran topraklarından

¹ Bu çalışma 8-10 Mart 2019 tarihlerinde Adana'da düzenlenen İKSAD III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan aynı isimli bildirinin geliştirilmiş halidir.

bahsederken üzerinde binlerce yıllık devlet geleneğinden söz edilebilir. İran, İslamiyet öncesi kadim imparatorlukların vücut bulduğu, kendine has devlet ve bürokrasi sınıfının oluştuğu, köklü bir medeniyeti temsil etmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti farklı yönetim yapısı ile dünya ülkelerinden oldukça farklı bir konumdadır. İktidar yapısından doğan gerilimlerden dolayı yeni kurumlar oluşturulmuştur. İran, 1979 Devriminden günümüze kadar Ortadoğu coğrafyasında, uluslararası sistem içerisinde otonomi mücadelesi vermektedir. Bu mücadele sebebi ile sadece siyasi sisteminde değil, askeri ve yerel yönetiminde de düalist bir yapılanmaya gitmiştir.

Bu çalışmada Orta Doğu'da süper güçlerin vazgeçilemez müttefiki olan, klasik batı tipi kurumlara paralel olarak oluşturulan kurumsal örgütlenmelerin bulunduğu İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetsel açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle ülkenin tarihsel gelişim sürecinden bahsedilecek, ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik yapısı, devletin oluşumu, anayasal sistemi ve yerel yönetim yapısı irdelenecektir. Böylece Türkçe alan yazında çok fazla araştırma konusu olmayan İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı tüm boyutları ile ortaya konulacaktır.

2. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

Orta Doğu ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan batı Asya ülkesi olan İran'ın yedi ülkeye sınırı vardır. Rıza Şah Pehlevi 1927'de, Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında kalan toprakları İran olarak adlandırmış ve bunu ilan eden kanunu çıkarmıştır (Kartal, 2016: 11). İran, güneyden Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile kuzeyden Hazar Denizi ile çevrilidir (Durgun ve Aydın, 2017: 3). İran yaklaşık olarak 80 milyon nüfusa sahip, heterojen çok ırklı ve çok dilli bir ülkedir (Tohidi, 2008: 299). İran'ın tarihinden bugüne kadar, kuzey batı bölgesinde bulunan Tahran ilinden Tebriz'e oradan da Türkiye sınırına doğru bir nüfus yoğunluğu bulunmaktadır (Sarıkaya, 2016: 47).

İran tarihi boyunca bulunduğu coğrafyada güçlü bir yönetim ve idari yapıya sahip olmuştur. İslamiyet'ten önce de Fars halkının güçlü bir idari ve bürokratik yapısı bulunmuştur. Ortadoğu'nun tarihine bakıldığında Mısır, Türkiye ve İran'ın dışında devlet geleneği olan ülke bulunmamaktadır. Büyük ve köklü bir tarihi geçmişe sahip olan İran toprakları, binlerce yıllık devlet geleneğine ve kendine has devlet ve bürokrasi sınıfının oluştuğu bir medeniyeti temsil etmektedir. Dünyada İslam dini yayılmaya başladıktan sonra İran topraklarına da ulaşmış ve bu topraklar İslam kültürü ile yoğrularak yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. İran toprakları, Şia mezhebinin benimsendiği ve sahip çıkıldığı alan olmuştur.

20. yüzyıldan itibaren dünya, imparatorluklara veda etmeye hız vermiş ve akabinde ulusal devletler kurulmaya başlanmıştır. İran bu karmaşık dönemde 1905-1911 yılları arasında en uzun devrimini yaşamıştır. Kaçar Monarşisinin İngiliz ve Rus ordularından aldığı ağır darbeler ve batıya tanınan imtiyazlar sebebi ile aydınlarında yer aldığı çarşı esnafı ve din adamlarından oluşan orta sınıfın ilk kez devlete ve batıya karşı birlik olmasına zemin hazırlamıştır (Abrahamian, 2008: 49-50).

Genel grevler ve polis çatışmalarının artması, halkın artan baskısı ve meşrutiyet taleplerine boyun eğmek zorunda kalan Kaçar Hükümdarı Muzaffereddin Şah 1906'da Meclis-i Millînin toplanmasını kabul etmiştir. Hükümet, aşiret bağlarına dayanmayan ilk hükümettir. Ömrü uzun sürmeyen hükümet Şah tarafından 1908'de dağıtılmıştır. 1909'da ikinci Meclis-i Milli toplanmıştır (Abrahamian, 2008: 81-85). Ancak ikinci meclisin toplanması da siyasi iktidar sağlayamamıştır. İngiltere'nin desteklediği Şah'ın Kazak Alayında görevli Rıza Han adındaki Albayın üçüncü ve dördüncü meclislerde Başbakan olarak göreve gelmesi sağlanmıştır. 1926'da Rıza Han meclisin onayı ile Kaçar Hanedanına son vererek Rıza Şah Pehlevi sanı ile İran tahtına oturmuştur (Somel, 2016: 373). Bundan sonra 1979 yılına kadar Şah Rıza Pehlevi ve ailesi tarafından Anayasal Monarşi ile yönetilmeye başlanan İran, birçok modernize hareketleri ile birlikte, tüm siyasal gücü tekelinde tutması ve merkeze bağlı bir yapının kurulmasını sağlaması; bunu yaparken de anayasayı değiştirmek yerine devre dışı bırakması ülkedeki mollaları ve din adamlarını rahatsız etmeye başlamıştır.

1979 yılının Ocak ayında Şah ve ülke yönetimindeki siyasiler İran'ı terk etmek zorunda kalmış, 1 Şubat günü devrimci Şah karşıtları, o güne kadar sürgünde olan Ayetullah Humeyni'yi Fransa'dan İran'a getirmişlerdir. O görüntüler, İran Monarşisinin son görüntüleri ve Devrimin ilk görüntüleri olarak tarih

arşivlerinde yerini almıştır. 30-31 Mart 1979 tarihli referandum ile İran “İslâm Cumhuriyeti” olarak rejimini yenilemiştir (Sarıkaya, 2012: 16).

İran devrimi soğuk savaş mantığı taşıyan uluslararası siyasi sistemi derinden sarsmıştır. Bu dönemde rekabet halindeki ikili bloğun yönetimleri karşılıklı el değiştirmeleri yaşanırken, ilk defa ne ABD, ne de Sovyet yanlısı bir idarenin yönetime dâhil olmadığı devrimin gerçekleşmesi dünya yönetim sistemi hakkında yapılan yorumların temellerini sarsmıştır (Gündoğan, 2010: 116-125).

Ayetullah Humeyni ve mollalar, temel ilkesi ‘Velayet-i Fakih’² düşüncesi olan şeriata dayalı bir yönetim kurmuşlardır. Bu düşünceye dayanan yeni anayasa Aralık 1979 yılında halk oylaması ile kabul edilmiştir (Akay ve Akdemir, 2016: 144). Ancak İran, halkı bazı demokratik haklara sahip olması ile de farklı bir ülkedir.³ On yıl aradan sonra 1989 yılında anayasada yapılan çeşitli değişiklikler İran’ın yönetim sisteminde de değişiklik meydana getirmiştir. Yaşanan ekonomik kriz, İran-İrak Savaşı, milliyetçilik akımı ile artan etnik parçalanma, yeni ideolojiye dayalı devlet kurma gibi sebeplerden dolayı İran kamu yönetimi sisteminde merkeziyetçi bir yapılanmaya gidilmiştir.

İran Anayasasının birinci maddesine göre İran bir İslam Cumhuriyetidir. Yönetimin bütün unsurları bu ilke etrafında düzenlenmiştir. Bütün mevzuatın genelinde İslami ölçü esastır. Resmi dini İslam, resmi mezhebi Caferi’dir.⁴ Değiştirilemez bir hükümdür. Resmi dili ve yazısı Farsça olan İran’da resmi dokümanlar ve kitaplar Farsça yazılmak zorundadır (İran Anayasası, 1979: Md. 1-12-15). Ancak dini ve etnik dillerin eğitim-öğretimde kullanımına izin verilmektedir. Resmi takvimi hicri takvimdir ancak devlet daireleri güneş takvimine göre çalışmaktadır (Dik, 2016: 81). İran hakkında genel bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. İran Hakkında Genel Bilgiler

Resmi Adı	İran İslam Cumhuriyeti
Yönetim Biçimi	Teokratik Cumhuriyet
Dini Lider	Ayetullah Ali Hamaney
Cumhurbaşkanı	Hasan Ruhani
Bağımsızlık Tarihi	26 Kasım 1941
Başkent	Tahran
Din	Müslüman %99.4
Etnik gruplar	İranlı % 61.1, Azeri %16, Kürt %10, Lur %6, Balok % 3, Arap %2, Türkmen %2
Dil	Farsça
Para Birimi	İran Riyali
Toplam Nüfus	81,2 milyon
Yüz Ölçümü	1,636,000 km2

Kaynak: DEİK, 2017: 1.

İslam Cumhuriyetinin hükümet sistemi, Cumhurbaşkanı doğrudan halkoyu ile seçildiğinden ve Meclis bakanlara ve hükümete güvenoyu verdiğinden ötürü M. Hashemi ve C. Medeni gibi İran Anayasa hukukçuları tarafından, yarı-başkanlık yâda yarı-parlamentar bir sistem olarak nitelendirmektedir (Hashemi, 1999’den aktaran, Fanid, 2015: 292).

Ortaçağ Hristiyanlığında var olan İki Kılıç Kuramı, İran’daki siyasi yapının aslında yüzyıllardır var olduğunun göstergesidir. Siyasi yapının dinselliği bu tarihsel yapıyla izah edilebilir. 16. yüzyıldan itibaren safevi monarşisinin şiiizmi kurduğu kabul edilmektedir. Şiiilikle de uyumlu olduğu kabul edilen

²Fakihin İfadesi; Humeyni’nin Allah’ın egemenliği ve halkın iradesinin birleşmesinden oluşan görüşlerinin temelini, kendisinin geliştirdiği Velayet-i Fakih doktrindir. Bir başka deyişle, Ayetullah Humeyni bu teoriyi dinin ve siyasetin merkezine yerleştirerek ona siyaset üstü hakkaniyet kazandırmıştır. Günümüze kadar devam eden İran siyasetinin çekirdeği sayılan Velayet-i Fakih Kurumu, Humeyni tarafından yeniden yorumlanmış Şii’liğin gerçeğidir. Bkz: Hasan Onat, İran İslam Devrimi ve Şiiilik, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, VI/2, Güz 2013.

³Devrimler bağımsızlık ve özgürlük için yapılan hareketlerdir. Bu anlamda 1979 Devrimi İran’ın otonomi artırımında kırılma noktası olmuştur. Bu anlamda devrimci düşünce ile otonomi mücadelesi ortak düşünceye sahiptir. Kapsamlı bir inceleme için bkz. Houman A. Sadri (1997), “Revolutionary States, Leaders, and Foreign Relations: A Comparative Study of China, Cuba, and Iran”, London: Greenwood Publishing.

⁴Ülkede salt Caferi içtihatlarıyla oluşan hukuk sistemi uygulanmamaktadır. Anayasanın 12. Maddesinin son cümlesine göre İran’da mezheplere dayalı çeşitli hukuk sistemlerinin olduğu ifade edilebilir.

iki güç kuramı aslında yüzyıllardır varlığını sürdüren bir yapıdır. Bu düalist yapıya göre Şah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Şöyle ki; siyasi otorite düalist bir yapıda görünse bile aslında dini otoritenin tek olduğu, dünyevi otoritenin onun türevi olduğu bir yapılaşmadan söz edilebilir (Akbulut, 2016: 325). İran'da din ve siyasi yapı ilişkisi genel olarak bu otorite ile izah edilmektedir.

Montesquieu'ya göre iyi ya da kötü yönetim yoktur. Yönetimin üzerinde hüküm sürdüğü toplumun koşullarına uygun olup olmaması durumu söz konusudur (Ağaoğulları, Zıncı ve Ergün, 2009: 395). Bu durumda İran'da sistemin meşruiyet kaynağı olan İslamcılık bir sınırlandırıcı olarak değil devletin temeli olarak görülmektedir. Humeyni'ye göre “İslami hükümet tiranlık veya mutlakiyet değil, anayasal yönetimdir”. Teokratik devlet tartışmalarında anayasa ve halkın siyasi temsil konusu bir sorun olarak belirmiştir. Ancak siyasi sistemin merkezinde ‘Lider’ bulunmasına karşın bu lider tamamen keyfi, geleneksel bağlar ya da aristokratik ilişkiler kapsamında belirlenmemektedir. Gerek Lideri belirleyen Uzmanlar Konseyinin oluşturulması, gerekse dini liderden sonra en yüksek makam olan cumhurbaşkanının belirlenmesi ve meclisin oluşumu seçim yoluyla gerçekleşmektedir (Akbulut, 2016: 328). İran politikacılarının İslamcılıktan sonra İran rejimini dayandırdıkları diğer bir düşünce olan Cumhuriyetçilik, tarihte benzeri görülmemiş İran Devrimini gerçekleştiren halkın kendi kaderini belirleme hakkına sahipliğinin yorumudur.

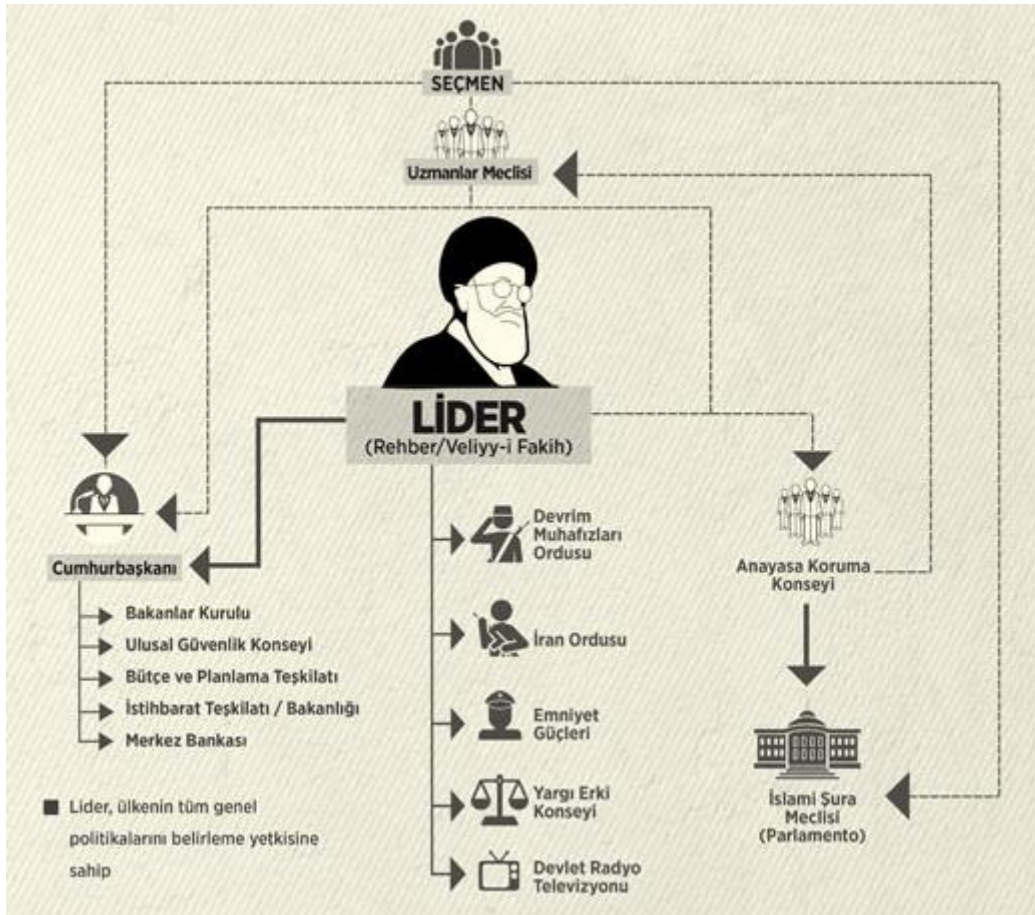
İran Anayasası İslamcı ve Cumhuriyetçi düşünceler ile harmanlanmıştır. Devrimden sonra 1906 meşrutiyet anayasası üzerinden değişiklikler yapılması düşünülmüş ancak Humeyni tarafından anayasa taslağı tamamen değiştirilerek Velayeti Fakih teorisi eklenmiştir (Dilek, 2011: 22). Buna göre kâinata mutlak egemen olan yaradan, insanı toplumsal kaderine egemen kılmıştır. Bireyler, Allah vergisi olan bu hakkı yasama, yürütme ve yargı güçleri yoluyla temsilciler aracılığı ile kullanılmaktadırlar. Yasama gücü, halk tarafından seçilen İslami Şura Meclisi üyelerince kullanılırken, yürütme gücü yine halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından kullanılmaktadır. Yargı gücü ise, İslami ölçülere uygun olarak kurulan mahkemeler aracılığı ile kullanılmaktadır (Arıkan, 2012: 7).

İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasi Partiler Kanunu Eylül 1981'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre İslam Cumhuriyeti'nde bir siyasi örgütlenmenin hayata geçirilebilmesi için İçişleri Bakanlığı'ndan ruhsat alması gerekmektedir. Siyasi hayatına devam eden en önemli örgütlenmeler şunlardır: Tahran Mücadeleci Din Adamları Cemiyeti, İslami İran Katılım Cephesi, İslami Dernekler Koalisyonu, İslam Devrimi Mücahitleri Örgütü, Onarımın Uygulayıcıları Partisi, Milli Güven Partisi, Mücadeleci Din Adamları Derneği, İslami Mühendisler Cemiyeti (Arıkan, 2012: 13). İran'da siyasi parti yerine cemiyet, örgüt, koalisyon gibi yapılar bulunmaktadır. Bu baskı/çıkar gurupları seçimlerden önce büyük ittifakların çatısı altında toplanmakta, seçimler sona erdikten sonra dağılmaktadır (DB, www.mfa.gov.tr, 2019).

3. DEVLET YAPISI

Halk Devrimi ile 1 Nisan 1979 yılında kurulan İran İslam Cumhuriyeti, dünyada eşi benzeri olmayan kendine özgü bir yönetim biçimine sahiptir (DB, www.mfa.gov.tr, 2019). İran Anayasasında belirtildiği üzere temel organları, yasama, yürütme ve yargının yanında Liderlik Makamı ve Uzmanlar Meclisi'dir (Durgun ve Aydın, 2017: 6). İran Anayasası⁵ 14 bölüm ve 177 maddeden oluşmaktadır. Anayasanın ilk 14. Maddesinde genel esasları, 15.-18. maddeleri ile ülkenin resmi dili, yazı, takvimi ve bayrağı düzenlenmiştir. Temel haklar kısmı 19.-42. maddeler arasındadır. 42. maddeden sonra ekonomik ve mali işler sıralanmaktadır. 56.-61. maddeler milletin egemenliğini kapsamakta olup, 61. maddeden 177. maddeye kadar yasama-şura-rehber, yürütme, dış politika ve yargı düzenlenmiştir (İran Anayasası, 1979).

⁵Anayasanın Farsça orijinal hali için bkz: http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution (E.T. 19.01.2019).

Şekil 1. İran'ın Yönetim Yapısı

Kaynak: YG, www.yenisoz.com.tr, 2019.

Ayetullah Humeyni'nin anayasa metnine aldığı Velayeti Fakih Kurumu sadece İranlıları bağlayan bir kurum değildir. Bu kurum kendini dünyanın merkezine koyarken hem İranlıları hem de dünyadaki bütün Müslümanların ve özellikle bütün Şiaların dini liderliğine adaydır. Şekil 1'den de anlaşılacağı gibi lideri halkın oyları ile seçilen Uzmanlar Meclisi tarafından seçilmektedir. Zira burada bir çıkmaz söz konusudur; dini lideri seçecek olan uzmanlar meclisini seçen bireyler yine lider tarafından atanan görevlilerdir (Dilek, 2011: 23).

3.1. Yasama

Köklü bir devlet geleneği olan İran bir asırlık anayasa tecrübesine sahiptir. İran ilk anayasasına 1896 yılında kavuşmuştur (Kesrevi, 1970'den aktaran Fanid, 2015: 285). Günümüze kadar birçok değişiklik geçiren Anayasada en kapsamlı değişiklik 1989 yılında yapılan referandum ile gerçekleşmiştir (Khosrokhavar 2001'den aktaran, Tabari, 2014: 919). Anayasanın 57. maddesine göre, mutlak egemenlik Allah'a aittir. Egemenlik yetkisi, yasama, yürütme ve yargı erkleri ile kullanılmakta ve erklerin tüm işleyişleri mutlak otorite liderin denetiminde yürütülmektedir. İslam hukukunun egemenliği tarif etme şeklide diğer hukuk sistemlerinden farklıdır. Egemenlik Allah'ındır, otoritenin anayasada belli konularda yasama yetkisi vardır. Fakat Kutsal Kitabın veya peygamberin açık emrinin olduğu konularda lider, yönetici veya başkan bağımsız hüküm koyamaz.⁶

⁶Egemenliğin Allah'a ait olması şu şekilde ifade edilmektedir: "Allah (c.c.) yasa yapma hakkını, insanı tabii hürriyetinden mahrum etmek için değil, bu hürriyeti korumak için kendi elinde tuttu. O'nun gayesi, insanı sapmaktan, hegemonyacılıktan ve kendi kendini helak'a sürüklemekten kurtarmaktır". Yazar, dünya üzerindeki halkı temsil etmek amacıyla seçilen liderlerin veya darbe, devrim gibi birçok sebeple yasama yetkisini elinde bulunduran grubun kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin yanlışlığını, yasama yetkisinin Allah'a ait olduğunu, bu durumun insanın hürriyetini kısıtlayan bir durum değil koruyan bir durum olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Seyyid Ebu'l-a'LÂ El-Mevdûdî, İslâm'da Siyasi Sistem, Çev. Ahmet Seçkin, Özgün Yayıncılık, İstanbul 1991: 35.

3.1.1. İslami Şûra Meclisi

İslam devriminden önce ismi Milli Danışma Meclisi olan meclis, devrimden sonra İslamî Şûra Meclisi olarak yeniden teşkil edilmiştir. Halk tarafından doğrudan ve gizli oyla dört yılda bir seçilen meclis 290 milletvekilinden oluşmaktadır (Yegin, 2013: 56). Anayasanın 64. maddesine göre dini azınlıklara temsiliyet hakkı tanınarak, Zerdüşter ve Yahudiler birer, Aşuri ve Keldani Hristiyanlar birlikte bir temsilci, Ermeni Hristiyanlar kuzey ve güney olmak üzere her biri bir temsilci ile temsil edilmektedir (Md. 64).

Yasama faaliyeti iki türlü yapılabilmektedir. İlki İslamî Şûra Meclisi tarafından kanunlar çıkarılır ve Koruyucular Konseyi tarafından onaylanarak kanunlar yürürlüğe girer. İkincisi ise çok nadir kullanılan halk oylamasına gidilmesidir. Ancak halk oylamasına gidilebilmesi için de Meclis üyelerinin 2/3'ünün onayı gerekmektedir. Meclisin görevleri 71. ve 90. maddeler arasında sıralanmıştır (Dik, 2016: 85).

İslamî Şûra Meclisi anayasa çerçevesinde her türlü konuda kanun yapabilir, yapılan kanunlar Bakanlar Kurulunun onayından geçtikten sonra İslamî Şûra Meclisine sunulur. Meclis sadece kanun yapmak değil, ülkenin bütün faaliyetlerini inceleme ve araştırma yetkisine sahiptir. Uluslararası faaliyetler, protokoller ve anlaşmalar bu mecliste onaylanır. Dış borçlanma, çeşitli yardımlar alma veya verme İslamî Şûra Meclisinin onayı ile gerçekleşmektedir. Yabancı uzmanların istihdamı da meclisin onayından geçmektedir. Ancak İran'da yabancıların ticaret yapmaları, tarım, maden çıkarma veya hizmet ile ilgileri her türlü şirket kurmaları, yetkililerin buna imtiyaz göstermesi yasaktır (Md. 72-84).

3.1.2. Anayasa Koruma Konseyi

Meclisin çıkardığı kanunların İslami kurallara ve anayasaya uygunluğunu denetlemek Anayasa Koruma Konseyinin asli görevidir. Konseyin altı adet liderin atadığı ve altı adet de ülkenin Müslüman hukukçularından atanmış toplam 12 üyesi vardır. Üyelerin görev süreleri 6 yıldır. Ancak her iki grubun üçer üyesi 3 yılda bir yeniden atanmaktadır (Md. 91-92). Buradaki en önemli husus, Yargı Başkanının lider tarafından atanmasıdır. Bu durum konseyin, tamamen lidere bağlı olduğunu göstermektedir (Mokhtarpour, 2012: 119). Anayasa Koruma Konseyi'nin yetki ve sorumlulukları şunlardır:

- *Yasamayı Denetlemek (Md. 91)*: Meclisin çıkaracağı yasalar Anayasa Koruma Konseyi tarafından onaylanmadıkça geçerli olmayacaktır.
- *Anayasayı Yorumlama Yetkisi (Md. 98)*: Anayasanın şeriatla ilgili olan maddelerinin yorumlanması fakih üyelerin sorumluluğunda bulunmakta, şeriat ile ilgili olmayan maddelerin yorumunu ise hem fakih hem uzman üyeler yapmaktadır.
- *Seçimleri Denetlemek (Md. 99)*: Ülkede yapılan bütün seçimler, Uzmanlar Meclisi seçimleri, Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimleriyle referandumun düzenlenmesi Anayasa Koruma Konseyi denetimindedir.⁷

Dünya örneklerinden farklı olarak İran, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi görevini bağımsız anayasa mahkemelerine değil, yönetime tam bağlı olan Anayasa Koruma Konseyine vermiştir (Mokhtarpour, 2012: 123). Yukarıda bahsedilen egemenliğin Allah'a ait olması durumunu destekleyen bu durum, dini egemenliğin halk egemenliğinden üstün olduğunun göstergesidir.

3.1.3. Düzenin Yararına Teşhis Konseyi

Bir danışma kurulu olarak Anayasa Koruma Konseyi ile Meclis arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için Humeyni'nin talimatı ile 1988 yılında kurulmuştur. 1989 yılında anayasada yapılan değişiklikler ile anayasal statüsüne kavuşmuş ve yetki alanı da genişletilmiştir (Yegin, 2013: 59). Konseyin toplam 51 üyesi bulunmaktadır. Üyeler beş yıllık sürelerinin bitiminde lider tarafından tekrar atanabilirler (Koç, 2017: 9). İslami Şûra Meclisi tarafından çıkarılan kanunlar koruyucu konsey tarafından ikinci defa onay alamazsa ilgili kanunlar Düzenin Yararına Teşhis Konseyinin onayına gelir (Fanid, 2015: 288). Bu durumda meclis ile koruyucu konsey arasında uyuşmazlık olmazsa Düzenin Yararına Teşhis Konseyi'ne gerek duyulmayacaktır.

⁷Anayasa Koruma Konseyi seçimleri denetleme aşamasında adaylık başvurularını reddedebilir (md. 3-8). Kurum, bu yetkisini defalarca kullanmıştır. Lider, Anayasa Koruma Konseyinden adaylığı reddedilen kimi isimlerin başvurularının kabul edilmesini talep edebilir.

İran'da yasama, İslamî Şûra Meclisi, Anayasa Koruma Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nden (uyuşmazlık durumunda) oluşmaktadır. Buradan da üç başlı bir yapının ve yasamada son sözün lidere bağlı olan ve atamaları lider tarafından yapılan kurumlarda olduğu görülmektedir (Mokhtarpour, 2012: 126).

3.2. Yürütme

İran İslam Cumhuriyetinde yürütme düalist bir yapıya sahiptir. Lider; devlet başkanı, Cumhurbaşkanı ise hükümet başkanıdır (Md. 113). İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 60. maddesine göre yürütme görevi, lidere verilen görev ve sorumluluklar dışında, cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yürütülmektedir. Yürütmenin başı cumhurbaşkanıdır (Md. 60).

Lider; bütün İran İslam Cumhuriyetini kapsayıcı ve emredici konumundadır. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Meclis ve Uzmanlar Meclisi halkoyu ile seçilmektedir. Ancak seçilen birimlerde liderin onayından geçmektedir. Bu da atanmışların yönetimde daha etkin olduğu bir sistemi göstermektedir. Yargı mensupları, silahlı kuvvetler, muhafız konseyi ve konsey atanarak göreve gelmektedir.

3.2.1. Rehberlik Makamı - Lider (Veliyy-i Fakih)

Lider; Şii mezhebine mensup kişilerin dinin uygulanması ve inançları konusunda müracaat ettiği içtihat seviyesine ulaşmış kişidir. Velayet-i Fakih'in başındaki kişi olan Veliyy-i Fakih'in, Hz. Mehdi (kayıp imam) ortaya çıkıncaya kadar vekâlet görevini üstlendiği ifade edilmektedir. İmamın kaybı süresince İslami kanun ve hükümlerinin yaşatılmasının ve anarşi ortamına son verilmesinin koşulu devlet kurmaktır. Bu düşünceye istinaden Humeyni tarafından sistemleştirilmiştir (Dik, 2016: 89). Dünya tarihinde siyasal bir teori olan ve uygulama alanı bulmuş tek Velayet-i Fakih Teorisi bugün İran'da uygulanan teoridir (Yegin, 2013: 54). İran İslam Cumhuriyeti'nin en belirgin özelliği liderlik ve Velayet-i Fakih⁸ ilkesinde görülmektedir. Bu ilke İran sistemine özel bir görünüm vererek onu diğer sistemlerden farklılaştırmıştır (İslami, 2012: 38). Lider siyasetin en üstünde yer almaktadır. Atama ile göreve gelir ve ölünceye kadar devletin başıdır. Günümüzde Anayasa, Ayetullah Ali Humeyni'nin görüşleri doğrultusunda tanımlanmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinin genel politikasını belirlemek, referanduma karar vermek, savaş ve barış ilan etmek, halk oylamasından sonra Cumhurbaşkanını onaylamak gibi en üst düzey yetkilere sahiptir (Milani, 2004: 193). Liderin; Koruma Konseyinin Fakih üyelerini, üst düzey yargı mensuplarını, Genelkurmay Başkanını atama ve görevden alma gibi yetkileri de bulunmaktadır (Taflıoğlu, 2013: 107; Milani, 2004: 195).

İran İslam Cumhuriyeti 1979-1989 yılları arasında Humeyni'nin liderliğinde, Humeyni'nin 1989'daki ölümünden sonra seçimle yönetime gelen Ali Hamaney'in liderliğinde yönetilmeye devam etmektedir. Uzmanlar Meclisince Humeyni'nin ölümünden sonra yerine seçilen Hamaney, 74 üye arasından 60 oy almıştır (Arjomand, 1992'den aktaran; Tabari, 2014: 921).

3.2.2. Cumhurbaşkanı

Anayasaya göre liderden sonra en yüksek makam Cumhurbaşkanıdır. Anayasanın 115. maddesine göre; İran asıllı, İran vatandaşı, Caferi inancına sahip, dindar, güvenilir, iyi bir geçmişe sahip kişiler arasından seçilebilir. Adayın sayılan şartları sağlayıp sağlamadığı Denetim Şurası tarafından tespit edilmektedir. Cumhurbaşkanı, liderin onaylaması ile göreve başlamaktadır (Dik, 2016: 95). Cumhurbaşkanı dört yılda bir halk tarafından seçilir ve sadece iki dönem arka arkaya seçilebilmektedir (Md. 114).

İran Anayasası'na göre cumhurbaşkanı, yürütme organının başıdır. Ancak tüm yetkiler elinde değildir (Mokhtarpour, 2012: 138). Anayasanın 60. maddesine istinaden liderin yetkisinde olan görevler hariç, tüm işler cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yapılmaktadır (Koç, 2017: 16). Liderin görev ve yetkileri göz önünde bulundurulduğunda, Avrupa Devletlerindeki gibi sadece sembolik yetkilere sahip bir devlet başkanı makamı değildir (Fanid, 2015: 294).

⁸ Velayet-i Fakih ilkesi Anayasanın 2, 5, 57, 60, 91, 107, 110, 111, 112, 113, 131, 142, 157, 175, 176 ve 177. maddelerinde doğrudan veya dolaylı olarak devletin temel kurumlarının Lidere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

İran Cumhurbaşkanı, Lidere, millete ve İslam Danışma Meclisine karşı sorumludur. Anayasanın uygulanması, bakanların seçilmesi ve görevden alınması, büyükelçilerin atanması, kararnameleri düzenlemek ve uygulamak⁹ gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Milli Güvenlik Yüksek Şurasına başkanlık yapmaktadır (Ahin, 2008: 68-69). Cumhurbaşkanı Anayasanın uygulanması sorumluluğu çerçevesinde ihlal durumlarında Meclisi bilgilendirmektedir. Demokratik yönetim sistemine uygun olmayan bu anlayış doğrultusunda yürütme organı yasama ve yargı erkini denetlemekte ve uyarmaktadır (Mokhtarpour, 2012: 132).

3.2.3. Uzmanlar Meclisi

Uzmanlar Meclisi, devrimden sonra ülkenin anayasasını hazırlayan kurumdur. 8 yılda bir seçilen 88 din adamından oluşan meclisin asli görevi lideri denetlemek ve gerekli gördüğü durumda azletmektir.¹⁰ Nüfus esasına göre dağılım gerçekleşmektedir. Meclis üyeleri, dindarlığı ve ahlak kurallarına bağlılığı konusunda şüphe olmayan, tanınmış din adamı yetiştiren okullarda eğitim görmüş, İran'a bağlı ve siyasi, toplumsal herhangi bir suç işlememiş kişiler arasından seçilen bireylerdir (Md. 108).

Humeyni'nin vefatından sonra lider tayin etme görevi Uzmanlar Meclisine aittir. Anayasanın 5.¹¹ ve 109.¹² maddelerinde belirtilen şartları taşıyan, şer-i hükümlere ve fıkhi konulara hâkim kişiyi lider olarak atarlar. Aksi durumda kendi içlerinden biri seçilir ve atanır (Koç, 2017: 12). Uzmanlar Meclisi, İran İslam Cumhuriyeti'nde liderin atanması ve görevden alınmasında tek anayasal otoritedir. Anayasanın 107. maddesine göre lideri denetleme yetkisi vardır. Son Uzmanlar Meclisi seçimi 2016 yılının Nisan ayında gerçekleştirilmiştir (Dik, 2016: 94).

3.2.4. Bakanlar Kurulu ve Bakanlar

İran'da Bakanlar Kurulu yürütme organının diğer kanadıdır. Bakanlar; Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve güvenoyu için meclise sunulur. İran'da 1989 yılında Başbakanlık makamı kaldırılmıştır. Başbakanın Bakanlar Kurulunun oluşturulmasıyla ilgili yetkileri Cumhurbaşkanıya verilmiştir. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunun başkanı görevi nedeni ile bakanları azledebilir. Bakanların sayıları ve yetkileri de kanunla belirlenmektedir (Ahin, 2008: 68-69).

Bakanlar tasarıları onaylayarak İslami Şura Meclisine sunmakla yükümlüdürler. Alınan kararların ve kararnamelerin onaylanması, tasarıları savunmak ve tasarılarla ilgili devlet tutumunu savunmak, siyasi kararlar almak, kararları tebliğ etmek, yürütme kurumları arasındaki ihtilafları çözüme kavuşturmak bakanların sorumlulukları arasındadır (Md. 137-142). Cumhurbaşkanı, yardımcıları ve bakanlar Milletvekili olamazlar. Birden fazla görevde bulunamazlar. Özel şirketlerde yönetim kurulu üyeliği veya yöneticilik üstlenemezler. Üniversite ve araştırma kurumlarındaki öğretim üyeliği pozisyonları bu kural dışında bırakılmıştır (Dik, 2016: 100).

İran'da 19 bakan bulunmaktadır. Bu bakanlar şu şekildedir (<http://www.president.ir>): 'Eğitim, İletişim ve Bilgi Teknolojileri, İstihbarat, Ekonomi ve Finans, Dışişleri, İçişleri, Sağlık ve Tıp Eğitimi, Kooperatifler, Çalışma ve Sosyal Refah, Tarım, Adalet, Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Organizasyonu, Savunma ve Silahlı Kuvvetler Lojistiği, Yollar ve Kentsel Kalkınma, Sanayi, Maden ve Ticaret, Kültür ve İslami Rehberlik, Enerji, Bilim, Araştırma ve Teknoloji, Petrol ve Gençlik ve Spor'.

3.3. Yargı

İran Anayasası yargı erkine geniş yer vermiştir. Anayasanın 156. maddesine göre; yargı, adaleti hayata geçirmekten sorumlu, bireysel ve toplumsal hakları savunan bağımsız bir güçtür. Hukuk; İslami kuralları uygulayan halkın haklarını korumak ve islami kuralların dışında yaşam sürülmesini, olası

⁹Cumhurbaşkanının imzası formalite gereğidir. Bu durum şöyle açıklanabilir: Cumhurbaşkanı meclisten geçmiş olan kanunları beş gün içinde imzalamak, resmi gazetede yayımlamak ve yürürlüğe koymak zorundadır. İmzalanmadığı durumda, meclis başkanının emri ile 72 saat içerisinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe konmaktadır. Bkz: 113-132. Maddeler.

¹⁰Anayasanın 5., 107. ve 108. Maddelerinin uygulanması amacıyla düzenlenen UM İçtüzüğü, 3. Maddesi.

¹¹Anayasanın 5. Maddesi: Hz. Mehdi'nin giybeti zamanında İran İslam Cumhuriyeti'nde adil, takva sahibi, lider, gözü pek, becerikli, tedbirli, zamanı bilen ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği bir kişinin uhdesindedir. Hiçbir kişi bu özellikleri taşıyor ise önder veya yukarıdaki şartları haiz kişilerden meydana gelen rehberlik şurası yüz yedinci maddeye uygun olarak onu üstlenir.

¹²Anayasanın 109. Maddesi (Liderin nitelik ve şartları): Fetva vermek için gerekli ilmi salahiyyete sahip olmak, İslam dünyasının liderliği için gerekli adalet ve takvayı haiz olmak, Siyasi ve toplumsal yönden İslami görüşe, yönetici olmak için liderliğe, liderliğin uzlaştırma yeteneğine, yiğitlik ve kudrete sahip olmak. Bu özelliklere sahip kişiler arasından, fıkhi ve siyasi görüşü daha kuvvetli olan tercih edilir.

sapmaları engellemek açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden yargı erki İslami adalet ilkesi yanında adil, İslami kurallara haiz ve ilkeleri iyi bilen hâkimlerin mevcudiyeti öngörülmüştür. Yargının sorumlulukları beş madde ile belirtilmiştir (Md. 156):

- Hukuki ihlaller, husumetlerin çözümü,
- Davaların görülmesi, incelenmesi ve yargılanması,
- Kamu haklarının iyileştirilmesi, bireysel özgürlüklerin ve adaletin yükseltilmesi,
- Kanunların yaptırım gücünün denetlenmesi,
- Suçluların ortaya çıkarılması, soruşturulması, anayasa ve kanunlar ışığında cezalandırılması, suç oranının düşmesi için reformlar yapılması.

1989 anayasasının en belirgin kurumu Velayet-i Fakih kurumudur. Velayet-i Fakih, siyasal gücün Allah olduğu esasına dayanır ve bu gücü dünyada İslami Yargıçlar kullanır. Yargı sisteminin en üstünde Yargı Yüksek Makamı ve bu makamın başında Yargı Başkanı bulunmaktadır. Yargı Başkanı doğrudan lider tarafından atanmaktadır (Mokhtarpour, 2012: 136). Beş yıllık bir süre için atanan yargı erki başkanının, hukuk ilmi bilgisine sahip, işinin ehli, adil gibi özelliklere sahip olması aranmaktadır (Dik, 2016: 101).

Yargıçların fıkıh ölçülerine göre bulunması gereken özellikleri kanunda belirtilmektedir. Ülke Yüksek Mahkemeleri; kanunların düzenli uygulanması, yargı faaliyetlerinde birlik sağlanması amacı ile kurulmaktadır (Md. 161). Yüksek mahkemelerin istisnai görevi Cumhurbaşkanının görevi kötüye kullanmasını incelemektir. Devrim mahkemelerinin kararları kesindir ve temyiz edilemez. Özel Din Adamları Yargılama Mahkemesi ise diğer mahkemelerden farklılık gösterir. Sadece dinle ilgili uyuşmazlıkları çözmektedir. Aynı zamanda din adamları tarafından işlenen suçların aydınlığa kavuşturulması da bu mahkemelerin görevleri arasındadır. Yargı sisteminin dışında bir işleyişe sahiptir ve sadece lidere karşı sorumludur.¹³

İdari Adalet Divanı, Yüksek İdari Mahkemeleri arasında yer almamaktadır. İdari Adalet Divanı, bir merkezi teşkilat olarak başkentte bulunur. Dolayısıyla ülkenin diğer illerinde hiçbir yargısal teşkilatı mevcut değildir. İdari Adalet Divanı, ilk ve son inceleme-yargılama merciidir (Fanid ve Hüseyinoğlu, 2017: 65). İran İslam Cumhuriyeti'nde mahkemeler liderin atadığı yargı mensupları ile yürütülmektedir. Ayrıca temyiz yolu açık değildir. Yargı erki yargı organından çok, liderin uygulamadaki bir kolu olarak görev yapmaktadır. Demokratik yapılanmalardan oldukça uzaktır. Şayet Lider uygun görürse kişiyi affetme ya da genel af çıkarma yetkisine sahiptir (Mokhtarpour, 2012: 138-139).

4. KAMU YÖNETİMİ ÖRGÜT YAPISI

İran'da meşrutiyetten sonra nispi bir âdemi merkeziyetçiliğe geçilmiştir. Ancak devrimden sonra tekrar merkezin baskısı artmıştır (Mokhtarpour, 2012: 153). İran'ın yönetim yapısı merkezi yönetim (merkez ve taşra teşkilatı) ile yerel yönetimlerden oluşmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nde merkezi yönetim; merkez teşkilatı ve taşra teşkilatı şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Merkez teşkilatlanması Cumhurbaşkanı, Bakanlıklar ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktadır. Yerel yönetimler ise; kabile, köy, bucak, şehir, ilçe, il ve iller yüksek konseyinden meydana gelmektedir.

4.1. Merkez ve Taşra Teşkilatı

İran, idari yapılanmasında 30 eyalete (ostan) bölünmüştür. Eyaletler de ilçeler, bucaklar ve köyler olarak yapılanmıştır. Bu idari birimler, İçişleri Bakanı tarafından atanan görevliler tarafından yönetilmektedir (Sinkaya, 2011: 29). İran'ın mülki idare kademelenmesi ise, 31 il yönetimine bölünmüştür. Bilinen il sisteminden daha farklı bir özelliğe sahiptir. Farsçada Ostan olarak adlandırılan sınıflama eyalet benzeri bir yapı olup, bölge bazlı olarak belirlenmiştir. Her Ostan, Şehristan adı altında alt kademe ilçelere bölünmektedir. Şehristanlar iki ya da daha fazla Bakhş adı verilen bucaklardan oluşmaktadır. Bakhş, kırsal alt bölgelere yani Dehestan adı altında köylere ayrılmaktadır (Dik, 2016: 107). Her Dehestan Rusta yani mezradan oluşmaktadır. Şehr de belediye örgütlenmesini ifade etmektedir.

¹³ Ülkede sadece Caferi içtihatlarıyla oluşan hukuk sistemi uygulanmadığı Anayasanın 12. maddesine göre mezheplere dayalı çeşitli hukuk sistemlerinin olduğu belirtilmektedir. Ancak uygulamada görülmemektedir.

İçişleri Bakanlığı örgütlenmenin en üstünde bütün yetkiler ile donatılmış bir genel Vali yani Ostandar atamaktadır. Her bir ilçeye bir kaymakam (Farmandar), her bucağa da bucak yöneticisi, valinin önerdiği kişiler arasından İçişleri Bakanlığı tarafından atanmaktadır. Vali, kaymakam ve bucak yöneticisi merkezi yönetimin taşradaki temsilcileridir. Valilerin yerel yönetimler üzerinde idari vesayet denetim yetkisi vardır. Ayrıca ildeki tüm merkezi idare birimlerinin başıdır. Devletin taşradaki temsilcisidir (Dik, 2016: 108-109). Kaymakam ve bucak yöneticilerin de görev ve sorumlulukları valiler ile benzerlik göstermektedir.

İran'da 1979 devriminden önce valiler, taşrada en yetkili kişilerdi. Ancak devrimden sonra merkezdeki düalist yapı taşraya da taşınmış ve dua liderleri adında illerde rehberin temsilcisi olan görevliler yerleştirilmiştir. Dua liderleri illerde ve ilçede devrim komiteleri ve devrim muhafızları ile çalışmış ve birçok kurumsal yapı dua liderlerinin emrine verilmiştir (Durgun ve Aydın, 2017: 20).

4.2. Yerel Yönetimler

1979 devriminden sonra İran'da merkezden yerele gücün ve kaynakların aktarılmasının konseyler aracılığı ile yapılmasına karar verilmiştir. Ancak devrimden sonra İran-İrak savaşı ve devrim yaralarının sarılmaya çalışılması anayasada düzenlemeleri geciktirmiştir. İran kamu yönetimi anlayışı yerelleşme reformları ile 1990'larda büyük bir dönüşüm geçirmiştir (Akay ve Akdemir, 2016: 145).

İran'da illerin idari organları olarak işlev gören yerel yönetimler bulunmaktadır. Sistem yerel konseyler (dua liderleri) ve belediyelerden oluşmaktadır. 1997 yılında kabul edilen "Âdemi Merkeziyetçilik Yasası" ile danışma ve yetkili merciler, konseyler olmuştur. 1999 yılı itibari ile konseyler seçimle oluşmuş ve belediye başkanı konseyler tarafından seçilmeye başlanmıştır. Belediye başkanlarının hesap verme sorumluluğu konseye karşıdır (Tajbakhsh, 2000: 377).

Yerel konseyler İran Anayasası'nda yer alan İslami Şura Meclislerinin yerel yapılanmaları olarak düşünülmüştür. Sadece demokratik bir yapılanma olarak değil, aynı zamanda İslami sorunların çözüme kavuşturulması, vatandaşla doğrudan bağlantı kuran birimler olduklarından İran vatandaşlarının siyasal hayata katılımları için de güçlü bir mekanizmadır. Ancak bu durumun merkezi devlet gücüne bir direnç noktası oluşturabileceği de İran siyasileri tarafından dile getirilmektedir.

İran yerel konseyi; kabile, köy, bucak, şehir, ilçe, il ve iller yüksek konseyi olmak üzere yedi adettir. Konseylerin kuruluş amacı, kamu refahıyla ilgili her konuda daha hızlı hizmet sağlayabilmek ve insanların yerel düzeyde bir araya gelmesini sağlamaktır. Konseylerin seçimi dört yılda bir İçişleri Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Konseyler üzerinde merkezi yönetimin ağır vesayet yetkileri bulunmaktadır (Akay ve Akdemir, 2016: 155).

Belediyeler diğer bir yönetim birimidir. Belediye kurma yetkisi İçişleri Bakanlığı'ndadır. Belediyeler şehir konseyleri ve belediye daireleri tarafından yönetilmektedir. İlk belediye seçimleri 1999 yılında yapılmış ve seçimlere %65 oranında katılım olmuştur. Tahran gibi büyükşehirlerde ise katılım %12'lere kadar düşmüştür. Nedeni ise aday bulunmamasıdır. Adayların konsey tarafından onaylanması da bunun sebebi olarak düşünülebilir (Tajbakhsh, 2003: 7).

Şehir konseyleri karar verme ve denetim görevini, belediye daireleri ise yürütme görevini üstlenmiştir. Tüzel kişilikleri vardır ancak özerklikleri söz konusu değildir. Tahran il merkezi ve nüfusu iki yüz binden fazla olan yerleşim yerlerinde belediye başkanları yerel konseyin önerisi ve İçişleri Bakanının ataması ile yapılırken, diğer yerlerde valinin onayı yeterli olmaktadır. En fazla iki dönem belediye başkanı atanabilmektedir (Ahin, 2010: 94).

Belediyelerin kanalizasyon yapımı, temizlik ve bakım, yapı izni ve işletme ruhsatı vermek, kültür, sağlık ve işletme şirketleri oluşturmak, işyerlerini denetlemek, asgari gelirin altında geliri olanlar için konut inşa etmek, pazar alanları oluşturmak, belediyenin malvarlığını yükseltmek ve korumak gibi belli başlı görevleri vardır (Akay ve Akdemir, 2016: 157).

Tablo 2. İran'da Merkezi ve Yerel Yönetim Yapısı

Ölçek	Yönetim	Atanma	Düzey
Ülke	İçişleri Bakanı	Cumhurbaşkanı	Merkezi
İl	Vali	İçişleri Bakanı	Merkezi
İlçe	Kaymakam	İçişleri Bakanı	Merkezi
Mahalle	Mahalle Yöneticisi	İçişleri Bakanı	Merkezi
Şehir	Belediye Başkanı	Şehir Meclisi	Yerel
Köy topluluğu	Köy Topluluğu Müdürü	İçişleri Bakanı	Merkezi
Köy	Muhtar	Köy Meclisi	Yerel

Kaynak: Nabz, 2015: 4'ten aktaran Akay ve Akdemir, 2016: 148.

Tablo 2'de İran merkezi ve yerel yönetim sistemi tablolaştırılmıştır. Sadece şehir ve köylerin yerel yönetim birimi olması İran'ın merkezi yönetim sisteminin hiyerarşik durumunu ve ağırlığını göstermektedir. Aşağıdaki tabloda ise, yerelde verilen hizmetlerde yerel yönetimlerin sorumlulukları ele alınmıştır.

Tablo 3. İran'da Yerel Yönetimlerin Fonksiyonları

Yerel Hizmet Türleri	Yerel Yönetimlerin Rolü	Tanımı
Yönetimsel Düzenleyici Fonksiyonlar	İkincil	Belediyeyi ilgilendiren fonksiyonlar için geçerli olmak üzere
Ekonomik Kalkınma	İkincil	Bağımsız yatırım yapabilir
İçme Suyu	Sorumlu değil	
Atık ve Drenaj	Sorumlu değil	
Elektrik, Telefon, Gaz	Sorumlu değil	
İlköğretim	Sorumlu değil	
Sağlık	İkincil	Kişisel sağlık veya klinik değil, yerel halk sağlığına yönelik hizmetler
Sosyal Refah	Sorumlu değil	
Konut	İkincil	Bakanlık planlarını uygular
Otobanlar ve Yollar	İkincil	Sadece yerel yollar
Sokak Aydınlatması	Birincil	
Toplu Taşıma Hizmeti	Birincil	Otobüs ve taksi
Katı atık Toplama ve Bertaraf	Birincil	
Park Düzenleme	Birincil	
Pazarlar ve Mezbahalar	Birincil	
Mezarlıklar	Birincil	
İtfaiye	İkincil	İçişleri Bakanı tarafından geliştirilen planları uygular.

Kaynak: Tajbakhsh, 2003: 12'ten aktaran Akay ve Akdemir, 2016: 159.

Tablo 3'e bakıldığında yerel yönetimler sokak aydınlatması, toplu taşıma hizmeti, katı atık toplama ve bertaraf, park ve bahçelerin düzenlenmesi, pazarlar ve mezbahalar ve mezarlıklardan birincil derecede sorumludur. Ancak yerel yönetimlerin birincil hizmet sunumunda dahi merkezi yönetimin baskısı altında kaldığı söylenebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İran, Cumhuriyet rejimi ile yönetilen bir ülkedir. Ancak İran 20. yüzyıldaki milliyetçi monarşi rejimini halk devrimi ile sonlandırarak teokratik rejim politikaları ile devletin yönetimini şekillendirmiştir. Egemenlik Allah'a aittir ve Lider Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir. Bu durum ülkenin anayasasında değişmez madde olarak yer almaktadır. Ülkede devrim ve darbe anayasası geçerliliğini korumaktadır. İran doksanlı yılların başında anayasasında bazı maddeleri revize etmiş ve anayasa 177 madde ile son halini almıştır.

İran yönetim yapısı ve siyasi yapısı açısından dünyadaki en farklı ülkelerden biri olarak durmaktadır. Tarihi bir geçmişi, kozmopolit nüfus yapısı, devlet geleneği ve yakın tarihte gerçekleşmiş olan dini devriminin ardından oluşturulan siyasi rejimi ile siyaset bilimcilerin ismini koymakta zorlandığı bir

yapıya sahiptir. Bu rejimin tanımlanması için, demokratik teokrasi, tiranlık, teokratik oligarşi, İslam Cumhuriyeti gibi terimler kullanılmakta ancak İran kendisinin İslam Cumhuriyeti olduğunu anayasasında belirtmektedir.

Ülke yönetim yapılanmasında kuvvetler ayrılığı ilkesi mevcuttur. Yasama, yürütme ve yargı erkleri anayasada belirtildiği gibi ayrıdır. Ayrıca bu üç erkin yanında Liderlik Makamı ve Uzmanlar Meclisi de devletin temel organları arasındadır. Bu durum düalist bir yapının varlığını göstermektedir. İran'da yürütme erki anayasa ile lider, cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna verilmiştir. Cumhurbaşkanı Liderden sonra gelen en üst yetkilidir. Ancak Cumhurbaşkanı seçilebilmek için şartlar uygun olsa bile liderin de onaylaması gereken bir yetkililiktir. Ülkede anayasa reformundan sonra başbakanlık kurumu kaldırılmıştır. Diğer organlarda olduğu gibi yargıda da liderin baskınlığı söz konusudur. Liderlik Makamı ve Uzmanlar Meclisi ise sadece İran İslam Cumhuriyeti'ne özgü bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran'ın yönetsel yapısı dini kurumlar dışında dünyadaki diğer örneklerine benzemektedir. Yerel yönetimler diğer unsurlara göre daha çok farklılık göstermektedir. Yerel yönetimlerde de dini kuralların uygulanması için birimler oluşturulmuştur. Burada da diğer yönetim yapılarında olduğu gibi liderin egemenliği söz konusudur. Belediye başkanlarını şehir konseyleri seçtiği için kent yöneticiliği tarzı bir yapılanma hâkimdir. İran'da merkezîyetçi yapının ve dini kurumların hiyerarşik yapısı nedeni ile yerel yönetimlere çok fazla görev, yetki ve sorumluluk verilmemesi ve verilen yetkilerin uygulanması noktasında merkezin ağır vesayeti altında olması sebebi ile yerelleşme düzeyi oldukça düşüktür.

Devrimden sonra İran Anayasa yapıcılarının ideali, toplum için ideal siyasi yapının koordine edilmesini gerçekleştirmek olduğu söylenebilir. Ancak sistemin düalist yapısı ve bu yapıların dini ağırlıklı olması, yeni denetleyici ve dengeleyici kurumların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum sistemin işleyişinde birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunların giderilmesi için kapsamlı reform çalışmalarına ihtiyaç olduğu açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMIAN, E. (2008). *Modern İran Tarihi* (Çev. Dilek Şendil) İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- AĞAOĞULLARI, M. A., ZABCI, F. Ç. & ERGÜN, R. (2009). *Kral- Devletten Ulus- Devlete*. Ankara. İmge Kitapevi Yayınları.
- AHİN, T., (2008). *İran İslam Cumhuriyetinde Kamu Yönetimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- AHİN, T., (2010). İran İslam Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısı, *Amme İdaresi Dergisi*, 43(2), Ankara, ss.81-100.
- AKAY, A. , Akdemir M. (2016). İran, Toplum, Devlet ve Siyaset. B. Tangör (ed.), *Yerel Yönetimler Sistemi*(141-184), Ankara: TODAİE Yayın.
- AKBULUT, Ö. Ö. (2016). İran, Toplum, Devlet ve Siyaset, B. Tangör (ed.), *İktisat Politikası*, (319-344). Ankara: TODAİE Yayın.
- ARIKAN, P. (2012). *İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasal Partiler*, Ankara: Orsam Raporu. Rapor No:112
- (DEİK) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2017). İran Ülke Bülteni, <https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-bulteni-Ekim-2017-2.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2017).
- DİK, E. , (2016). İran, Toplum, Devlet ve Siyaset. B. Tangör (ed.), *Merkezi Devletin Oluşumu ve Anayasal Gelişmeler*, (141-184), Ankara: TODAİE Yayın.
- DİLEK, K. ,(2011). *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. Eylül, 07, 4-78.
- DURGUN, S. , AYDIN, A. H. (2017). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi: Türkiye ve İran Örneği, *ICPESS (International Congress on Politic, EconomicandSocialStudies)*. No:2.

- FANİD, N. A. (2015). İran İslam Cumhuriyeti'nin Hükümet Sistemi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7 Sayı:12, s.283-296
- FANİD, N. A. ve HÜSEYİNOĞLU E. (2017). İran İslam Cumhuriyeti Hukukunda İdari Yargı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. C. 8. S.17. s. 58-69.
- GÜLENER, S. ve Miş N. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi. SETA <https://setav.org/assets/uploads/2017/02/AnalizCumhurbaskanligiSistemi.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2017).
- GÜNDOĞAN, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu: 1979 İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi*. Adres Yayınları, Ankara.
- İRAN İSLAM CUMHURİYETİ 1979 ANAYASASI, (Çev. Ömer Okumuş), İstanbul: Kayihan Yayınları
- İSLAMİ, A. (2012). *İran İslam Cumhuriyetinde İdari Teşkilatın Yapısalılığı (İran İslam Cumhuriyetinde İdari Teşkilatın Yapısı ve Temelleri)*, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARTAL, F. (2016). İran, Toplum, Devlet ve Siyaset. B. Tangör (ed.), *Toplumsal ve Demografik Yapı*. (11-44). Ankara. TODAİE Yayın.
- KILINÇ, A. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-2(12), 907-948.
- KOÇ, M. (2017). *İran'da Devlet Yapısı ve Devlet Kurumları: I-Devrim Rehberliği*, İran Araştırma Merkezi (İRAM), Ankara.
- MİLANİ, M. M. (2004). Humeyni'den Hamaney'e Velayet-i Fakih Kurumunun Değişimi. (Çev. Fatih Topaloğlu). *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.19.s.193.
- MOKHTARPOUR, A. (2012). *İran Devlet Modeli*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk (Genel Kamu Hukuk) Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SARIKAYA, Y. (2012). Geçmişten Günümüze İran: *Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*.(4-39). Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı: TASAV Raporu.
- SARIKAYA, Y. (2016). İran, Toplum, Devlet ve Siyaset. B. Tangör (ed.), *Etnik ve Dinsel-Mezhepsel Yapı* (47-67). Ankara. TODAİE Yayın.
- SETA (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi: Analiz. <https://setav.org/assets/uploads/2017/02/AnalizCumhurbaskanligiSistemi.pdf> (Erişim Tarihi: 20.10.2018).
- SİNKAYA B. (2011). Ortadoğu Siyasetinde İran, İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim, Ed: Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım, Ankara.
- SOMEL, C. (2016). İran, Toplum, Devlet ve Siyaset. B. Tangör (ed.), *İktisat Politikası*. (347-513). Ankara. TODAİE Yayın.
- TABARİ, K. (2014). Devrim Sonrası İran'da Hukuk Devleti ve Reform Politikaları. (Çev. İrem Burcu Özkan). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. S.1. C.72 s.917-933.
- TAFLIOĞLU, S. (2013). İran İslam Cumhuriyetinde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih". *Ankara Üniversitesi SBF dergisi*, 3(68). 95-112.
- TAJBAKSH, K. (2000). Political Decentralization and the Creation of Local Government in Iran: Consolidation or Transformation of the Theocratic State?. *Social Research*, 67(2), 377-404.
- TEKİN, Y. & OKUTAN, M. Ç. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara, Orion Kitapevi.
- TERZİ, A. M. (2012). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur*. Ankara. Sistem Ofset.
- THE WORLD Bank Regional Municipal Management and Decentralization Project. (2003). *Municipal Management and Decentralization Study: Iran*.

TOHİDİ, N. (2008). Ethnicity and Religious Politics in Iran. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/4944842/Tohidi-Ethnic_and_Minority-3-09.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1542753573&Signature=xJOgVWYqZRyFHFREXdChWKbGk8M%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DEthnic_and_Religious_Minority_Politics.pdf (Erişim Tarihi: 19.11.2018).

TUNÇ, H., BİLİR, F. & YAVUZ, B. (2009), *Türk Anayasa Hukuku*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

YEGİN, A. (2013). *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. SETA Yayınları XXV. 1. Baskı, Haziran.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (DB), İran'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 13.03. 2019).

Yenisöz Gazetesi (YG), İran'ın Hiyerarşik Yapısı ve Hamaney, <http://www.yenisoz.com.tr/iran-in-hiyerarşik-yapısı-ve-hamaney-haber-9650>, (Erişim Tarihi: 13.03. 2019).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/imamet> (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

<http://www.president.ir/en/president/cabinet>(Erişim Tarihi: 16.03.2019)